

KĀRES, MIGLA UN SIETS.
LIETUVIEŠU LAIKMETĪGĀS
KULTŪRAS TELPLAIKA
ĪPATNĪBAS

ARŪNS SVERDJOLS

Priekšvārds

Dziesmotā revolūcija pāršķēla manas paaudzes cilvēku biogrāfijas uz pusēm, kļūstot par pašu svarīgāko sliekšni, kura pāriešanas rituāli tai vēl ir jārada. Citiem vārdiem sakot, mums ir jāpārvar reibonis, kuru izraisa grandiozais lūzums un atnākusī nenoteiktība, jāaptver, kas tad ar mums īstenībā ir noticis, kas mēs bijām, kas esam tagad, un kā mums dzīvot tālāk. Tas, ka vairumam ir izdevies šo plaisu pārvarēt, nozīmē vien to, ka zemapziņas dzīvības spēki ir milzīgi, ka svarīgākās lietas ar mums notiek, nevis mēs tās radām. Taču kultūras vērotājam, pētniekam, teorētiķim, filosofam nepietiek vien ar “wo Es war, soll Ich werden”. Pati vēsture ir izdarījusi visdziļāko, visplašāko fenomenoloģisko redukciju, ir atklājusi plašus sociālo kultūras parādību slāņus, kurus var un vajag rūpīgi aprakstīt.

Pētījumu lauks, kas ir pavēries, ir neparasti plašs. Vajadzīgi orientieri, vajadzīgi analītiski griezumi. Šai esejai izvēlējos kultūras telpas un laika artikulāciju, jo tieši telpā un laikā atklājas kultūras parādības. Ja jau meklēt kārtību šo parādību raibajā haosā, tad vispirms te. Taču man bija svarīgas nevis Ņūtona-Dekarta abstraktās telpas un laika koordinātes, potenciāli neierobežoti lietu un procesu rezervuāri, neinteresēja lietuviešu kultūrai raksturīgā telpas un laika izpratne, bet reālā, “ķermeniskā” mūsu laikmetīgās kultūras telpa un laiks, kas nosaka visu tās parādību raksturu.

Izlasījis šo manu eseju, viens austrumeiropietis teica: “Jūs rakstāt tikai par Lietuvu. Bet tas pats raksturīgs arī citām mūsu zemēm!” Droši vien. Es vienkārši par to pārāk maz zinu. Taču esmu pārliecinājies un varbūt pārliecināšu vismaz dažus no jums, ka šīs radikālās – ne tikai sabiedriski politiskās, bet arī apziņas transformācijas, kuras mums jau nācies piedzīvot, nākas pārvarēt arī tagad, kuras neizzudīs arī nākotnē, padara mūsu pieredzi universāli nozīmīgu un apspriežamu. Tagadne, kuru ierasts raksturot kā postmodernu, mūsos balstās citā modernismā nekā Rietumos, un tādēļ tā pati ir citāda – daudz radikālāka, daudz nihilistiskāka. Ne pēc savas gribas un ne savu nopelnu dēļ, bet esam nokļuvuši avangardā. Mums ir jāiemācās to saprast, jo pie tā neesam pieraduši, mums tas ir ļoti savādi, arī uzdrošināties domāt par sevi ar savu galvu, jo te neviens mums nevar palīdzēt, *braliukai*.

Arūns Sverdjols, 2012

*Kas mācētu peļu saimes nelaimi izstāstīt, pasauli
satricinātu. Vaižgants, Mēmais¹*

Īss laikmets: no kolbas sietā

Aplūkojot kultūras jautājumus, vienmēr ir vērts pievērst uzmanību tās pastāvēšanas telpas un laika dimensijām: kultūras saikne ar telpu un laiku paver plašu, daudzveidīgu un dziļu problemātiku. Taču telpu un laiku var saprast un tie tiek saprasti ļoti atšķirīgi, šie jēdzieni tiek dažādi kombinēti, bet nereti arī jaukti un sapludināti. Šeit telpu un laiku sapratīšu kā kultūras darbību un radīto darbu konstituētas lietas, kā pašu kultūras parādību telpu un laiku.² Citiem vārdiem sakot, tos aplūkošu nevis tā, kā telpa un laiks tiek saprasti lietuviešu kultūrā, bet tādus, kādi tie ir. Šādi mēģināšu uztautīt atsevišķas galvenās mūsu kultūras īpatnības laikā pēc Lietuvas neatkarības atjaunošanas 1990. gadā.

Triviāls, tomēr būtisks un tieši tādēļ neapejams apstāklis ir tas, ka šeit uzrunātais ir tieši postpadomju periods—kad izveidojās II Lietuvas Republika, kultūras dzīves nosacījumi un tās raksturs bija padomju, bet vēlāk šīs lietas sāka strauji mainīties un mainās līdz šim brīdim, tomēr saglabājoties turpinājumam ļoti svarīgās jomās. Domājot par tām vai citām laikmetīgās Lietuvas kultūras un sabiedrības iezīmēm, cilvēku, dažādu to kopību un institūciju domāšanas veida un darbības formas īpatnībām, reti kad iespējams nepamanīt, ka tas ir postpadomju periods. Taču, man šķiet, ir nepareizi šajā gadījumā *post-* saprast tikai kā norādi uz turpinājumu, vēl jo vairāk uz pārpalikumu vai kaut ko savu laiku nodzīvojušu. Šis *post-* slēpj sevī gan pārrāvuma, lūzuma, citādības, gan jaunā iezīmes. Agrāk pastāvējušās sistēmas sekas atklājas jaunās, iepriekšējos laikos neredzētās un neiespējamās

1. Vaižgantas. Nebylys // *Raštai*, t. 3. Vilnius: Pradai, 1995, p. 130.

2. Vairāk par to sk. etiādi: Kultūros individualumas, tipiskumas ir savastis // Sverdiolas, Arūnas. *Apie pamėklinę būtį ir kiti etiudai*. Vilnius: Baltos lankos, 2006.

formās. Šāds skatījums mulsina tos, kuri būtu nosliekušies visu izskaidrot vienkārši ar inerci vai tā saucamo nostalgiju. Pēkšņi radusies brīvība ļauj izpausties tam, kas jau ir bijis *in nuce*, kam jau bija ielikti pamati, bet kas nevarēja atklāti parādīties tā saucamā reālā sociālisma apstākļos. Tādēļ ne retāk tiek teikts, ka agrāk *tā* nebija. Nebija, bet nebūtu tagad bijis un parādījies, ja visa Padomju Lietuvas perioda nebūtu bijis.

Pieļauju, ka tieši netverams, bet visur klātesošs mūsu laikmetīgā domāšanas un rīcības veida pamats vai substrāts ir pēkšņi radusies negatīvā brīvība vai sabiedriskajā jomā atklājušās plašās izvēles iespējas. Uz šī it kā neredzamā fona, plaukst pozitīvās brīvības formas: lēmumi, darbības un to vērtējumi, kurus jau var redzēt un savukārt arī novērtēt. Cilvēciskās izvēles, kuras sastopam itin visur, var tikt uzlūkotas kā brīva izpausme uz būtiskas neizlēmības fona. Tiesa, tas parasti tiek noliegts, tiek runāts gandrīz tikai par darbību un izturēšanās mērķiem, tātad par determinācijām. Determinētais domāšanas veids un terminoloģija ir absolūtā pārsvarā.³ Jāsaka, ka man ir atšķirīgs priekšstats un cita antropoloģiska versija. Šajā nozīmē tikpat labi varētu nosodīt arī ieradumus un pasivitāti—tās visas ir mūsu brīvības patoloģijas. Pēc manām domām, arī gandrīz vai vispārīgas determinētas runas kaut kāda iemesla dēļ (tas būtu jāpēta) ir citu un savu darbību apspriešanas valdošā poētiskā forma.

1989. gada ziemā mūsu Samta revolūcijas priekšvakarā kopā ar Tomu Sodeiku uzrakstītajā esejā “Dzīve kolbā un tūlīt pēc tam” aplūkojam padomju kultūras telpas pamata raksturojumu—tās noslēgtību un šīs noslēgtības atstātās sekas uz dzīves un domāšanas veidu.⁴ Kolba noteica izolāciju no vides un ierobežotā telpā mākslīgi radītu un uzturamu sabiedrības dzīves vidi. Apstākļu mākslīgums pārņēma visu, tas radīja pat savdabīgu personu un

3. Sk. etīdi: Cinizmas pas mum: aukštybės redukcija // Sverdiolas, Arūnas. *Apie pamėklinę būtį ir kiti etiudai*. Vilnius: Baltos lankos, 2006.

4. Sodeika, Tomas, Sverdiolas, Arūnas. Gyvenimas kolboje ir tuoj po to // *Metmenys*, 1991, Nr. 60; atkārtoti publicēts: *Proskyna*, 1990, Nr. 8 (16). Sk. arī: Sodeika, Tomas. Kultūrinė situacija: Vakarai ir Lietuva II // *Metmenys*, 1993, Nr. 65; Sodeika, Tomas. Apie metafiziką: septynios situacijos su intarpais bei komentaras // *Naujasis židinys*, 1996, Nr. 9.

veselu cilvēku kopumu pašsajūtu. Pirms daudziem gadiem pajautāju Ilinoisas universitātes profesorei Violetai Kelertienei, vai viņai nešķiet, ka mēs Padomju Lietuvā esam nevis īsti cilvēki, bet marionetes, ka mēs patiesībā nedzīvojam. Pēc tam katru reizi, kad atbrauca uz Lietuvu, viņa jautāja, kā ir ar to mūsu neīstumu. Varbūt precīzāk būtu bijis runāt nevis par marionetēm, bet par baktēriju kultūru—gandrīz vai visvarenais sociālais eksperimentētājs pēc izvēlētajās receptūras radīja noteiktu vidi un skatījās, kā tajā uzvedīsies “bioloģiskais materiāls”. Taču pēdējais bija spontāns—cilvēki piedzima un dzīvoja tā, kā tie varēja, kā ļāva apstākļi. Šī metafora būtu precīzāka, jo mākslīguma sajūta skāra ne tik daudz katru individuāli (tā nebija Džordža Orvela aprakstītā paranoiskā totāli manipulatīvā pašapziņa), cik dzīves vidi, tās garīgo problemātiku un apjomu. Tu juties dzīvs, bet tīri kontekstuāls, vietējais, nekur citur nesaprotams un pat neiespējams ar visu savu problemātiku. Šo nevienam neizskaidrosi.

Visu publisko bija pārņēmis falšais. Kad skolā literatūras skolotāja mums lasīja Vinca Mīkolaiša-Putina dzejoli, kur tika atkārtots “...somnia bulbs, somnia bulbs...”, mēs domājām, ka dzejnieks “izliekas par mēnessērdzīgo”, kas neredz un nesaprot to, kas patiešām notiek. Tieši izliekas, jo patiesībā nebija ko nesaprast. Nekādi publiskie izteikumi neizraisīja cieņu, tie visi šķita kā pazemojoša komēdija. Nezinu kāpēc atceros tolaik slavena ķīmijas profesora Kaža Daukša publicistiskos rakstus “Literatūrā un Mākslā”, kas bija vērsti pret sēņošanu, dārzkopību, vēl kaut ko, jo tās visas esot mietpilsoniskas nodarbošanās. Raksti izraisīja vētrainu kurnēšanu, ja tā var izteikties, bet reizē šķita absurdi—ko tad vajadzētu darīt, varbūt “celt komunismu”? Ikvienam bija skaidrs, ka ne. Bet par to, kas tad ir tas augstākais mērķis, kura vārdā vajadzētu atteikties no jaukās ikdienišķās rušināšanās, tika labākajā gadījumā izteiksmīgi nomurmināts: “nu, tu taču zini...”, “nu, saproti taču...”. Jā, zinājām un sapratām, mājien valoda patiešām bija ļoti suģestīva. Taču tagad tā saukta Ēzopa valoda ir zaudējusi jebkādu suģestiju un saturīgumu, bet tekstu ziņā tā nav atstājusi neko interesantu, drīzāk

pretēji—rada bezgala nospiedošu iespaidu—it kā no sāpēm pīkstētu slazdā iespiestas peles. Bet arī tad jau šķita, ka neviens ne tikai nerunā par to, par ko vajadzētu runāt, bet arī runā tikai tāpēc, lai noklusētu kaut ko citu. Gandrīz viss, kas parādījās publiskajā telpā, bija šīs telpas pildījums. Mans vectēvs, brīvprātīgais, Lietuvas armijas virsnieks un autors Mīkols Gaidelis, izcietis padsmītu gadu ieslodzījumu Gulagā, katru dienu, sēdēdams uz dīvāna vairākas stundas šķirstīja lielos, pelēkos “Pravdas” palagus, bet es domāju: “ko gan viņš tur atrod?” Viņu tiešām nebija ietekmējusi padomju ideoloģija, bet vajadzēja taču no kaut kurienes uzzināt, kas notiek, tieši tāpat, kā vajadzēja kaut kā elpot. Lūk, tā arī “dzīvojam”.

Likās, ka katrs, kurš publiski izsakās par sabiedrībai it kā svarīgiem jautājumiem, tādejādi sadarbojas ar īstenību, šo īstenību atzīstot par likumīgu, melīgi apstiprinot, ka tā patiešām ir īstenība. Tieši melīgi apstiprinot un šādi pazemojoties, pazaudējot pašcieņu, ticību patiesībā neviens negaidīja un neprasiņa. Ņemot vērā, ka tā varēja domāt par ikvienu, izveidojās milzīgs cinisma un nihilisma potenciāls, kurš ietekmēja un vēl aizvien ietekmē domāšanu. Šodien visas publiskās dzīves un publiskā diskursa neīstuma sajūta neapšaubāmi ir samazinājusies, taču nav vienkārši noteikt, kas tad ir nācis tās vietā—tikai ne tās īstuma un nozīmīguma sajūta. Kad šodien publiski tiek argumentēts, ka nacistu līdzzinātāji ir jātiesa tāpēc, lai tiktu uzlabots Lietuvas tēls pasaulē, tad saproti—mājienu valoda un intīma savstarpējā sapratne, samirkšķinoties citiem -svešiem naivuļiem—veltīta blefa dēļ, ir palikusi dzīva un plaukst. Tas, ka neviens no tiem līdzzinātājiem tā arī nav notiesāts, tāpat ir lieliski saprotams tiesībsargājošo institūciju mājiens savējo sabiedrībai.

Galvenais kolbas efekts—kultūras telpas izolācija—tika nodrošināts vispirms ar kvazipolitiska spēka līdzekļiem. Kā šis kolbas efekts izpaužas saistībā ar šeit aplūkotajiem jautājumiem? Var runāt par īpašu kolbas telpu un laiku. Padomju kultūras telpa un laiks tika apzināti, manipulatīvi konstruēti: radīta sava vēstures periodizācija un savi ģeopolitisko spēku nosaukumi, izkārtojums

un demarkācija, bet, pamatojoties uz to—arī visu citu sabiedrības un kultūras parādību artikulācijas. Teiksim, pēc iespējas plašāk saprasta, gandrīz vai visus apziņas veidus (ieskaitot arī filosofisko domāšanu) aptverošā ideoloģija tika sadalīta marksistiskajā, pirmsmarksisma perioda un antimarksistiskajā. Pirmsmarksisma domāšanas veids savukārt bija vai nu progresīvs (kas ved uz marksismu), vai reakcionārs (kas ved uz antimarksismu).

Protams, laika un telpas artikulācija nekad nemēdz būt pati par sevi, dabīga, bet gan kultūras, tātad zināmā nozīmē mākslīgas, konstruētas lietas. Bet kolbas gadījumā mākslīgumam ir īpaša nozīme—tās ir cinisku manipulāciju un spēka balstītas, ideoloģisku institūciju direktīvos dokumentos izteiktas prasības, kuru īstenošanu pieskata visur esošā birokrātija. Neviens mūsu vēsturnieks publiski nav aplūkojis Krievijas Oktobra revolūcijas kā būtiskas periodizācijas vadlīnijas nozīmi Lietuvas vēstures rakstīšanā, varbūt tikai retais tai ticēja, bet tik tiešām neviens no tās nav izvairījies rakstot (bet neviens lasītājs—lasot) atbilstošus darbus. Izolācija no pasaules kultūras un padomju telpaika konstruēšana bija īpaši intensīva, kad skāra 20. gadsimtu, to, kas kultūrā radies pēc Marksa un īpaši—pēc Ļeņina, jo tas viss pats par sevi bija *anti*-joma.

Tagadnei izšķirošs ir tas, ka šīs kolbas sienīgas ir izzudušas, precīzāk sakot, pārtapušas par perforētu membrānu, sietu. Siets—tas ir noteikta tipa filtrs, kurš vienas lietas laiž cauri, bet citas aiztur. Politikas jomā kolba tika vienkārši sasista. Bet tieši tad atklājās, ka postpadomju kultūras telpu nosaka nebūt ne tikai bijusī kvazipolitiskā izolācija, ne tikai ārējās un ar spēku uzspiestās un uzturētās robežas, bet arī iekšējās, satricinājumu līdz pašiem pamatiem pārdzīvojušā sabiedrības organisma īpatnības. Kolbas populācija, saskārusies ar atmosfēru, negāja bojā, bet spēcīgi mutēja un strauji turpina mutēt joprojām. Vārdus sakot, postkoloniālisms.

Pirmā sieta izpausme, kura tūlīt pat krīt acīs—tā ir valodas barjera. Angļu valodu Lietuvā tagad prot nesalīdzināmi vairāk cilvēku, nekā jebkad agrāk. Bet prot aizvien vēl nepietiekami,

īpaši rakstu valodu. Izvēloties tekstu jebkādā svešvalodā semināram universitātē vai akadēmijā, nākas ņemt vērā to, ka daļa potenciālo dalībnieku tādēļ atbirs. Tajā pašā laikā krievu valodas prasme, kaut arī aizvien vēl plašāka par angļu, manāmi sašaurinās, atkal—īpaši rakstu valodas. Jau ir studenti, kuriem nevar ieteikt literatūru krievu valodā—viņi to nav mācījušies skolā un nemāk lasīt. Vairs nelasa krieviski un vēl ne sevišķi labi lasa angliiski. Tā rodas savdabīgas valodas laika šķēres, veidojas vesels slānis vai paaudze tā saucamo kultūras cilvēku, kas prot tikai lietuviešu valodu.

Taču, ko nozīmē prast/zināt/mācēt tikai lietuviešu valodu? Par to nav pieņemts publiski runāt, acīmredzot, uzskatot par kauna lietu, bet lietuviešu literatūra ir ļoti šaura un fragmentāra, īpaši teorētiskā. Daudzās humanitārajās un sociālajās zinātnēs, tāpat arī mākslas jomās nav nekādas literatūras, nekādu grāmatu: ne klasisku sacerējumu, ne rokasgrāmatu, ne ievadu, ne zinātnisku rakstu krājumu, ne monogrāfiju, bet, ja ir, tad tikai pa kādai. Pirms pāris gadiem iznākušajā tulkotajā *Antīkās pasaules vārdnīcā* pievienotais antīko tekstu un literatūras par antīko pasauli tulkojumu saraksts lietuviešu valodā ir bēdīgs: kopumā tikai pusotra lapaspuse. Mums gandrīz nav pašu svarīgāko filosofijas, historiogrāfijas, literatūras tekstu. Nav un tik drīz tik tiešām nebūs Aristoteļa *Metafizikas* tulkojuma. Tā nav tikai ar antīko pasauli. Tātad—aizvien vēl dzīvojam pēcmažvīda pirmās grāmatas laikmetā. (Vārda “*pomažvydinėje*” izcelsme saistāma ar Martinu Mažvīdu (1520–1563)—pirmās lietuviski izdotās grāmatas autoru un sastādītāju—red. piezīme.) Jauns var rasties tikai tad, kad ir vecais, kad notiek kustība—papildināšana vai cīņa. Lietuvā spriedze ir citāda: daudzās jomās nav vispār nekas izdomāts, nosaukts vai izteikts rakstiski.

Starp citu, tas nav tikai padomju laiku mantojums. Starpkaru Lietuvā tika iztulkota tikai viena otra humanitāro un sociālo zinātņu grāmata, vispār tika publicēts salīdzinoši ļoti maz tā saucamās augstās kultūras tekstu, bet no agrākiem laikiem gandrīz nekas nav saglabājies. Lietuviešu literatūra diemžēl ir

ļoti jauna, teksti aptver tikai daļu ziņu kopuma jomu un veido vien ļoti plānu slānīti. Runājot par satura telpas īpašībām, tas nozīmē, ka lietuviešu kultūras apjoms ir ierobežots un fragmen-tārs. Vienā seminārā, aplūkojot, kā Vinca Mīkolaiša-Putina *Altāru ēnā* tiek aprakstīta reliģiskā pieredze, pamazām tika secināts, ka šis teksts liecina gan par mistikas, gan sholastikas tradīciju trūkumu reliģiskajā apziņā. Sveša valoda—tas ir sliek-snis, kuru vairums nepārkāpj. Tā ir parasta lieta, taču, skatoties socioloģiski—būtiska: tādēļ vairums paliek ierobežoti tomēr ļoti šaurās un īsās lietuviešu literatūras apjoma dēļ. Bet pamata tekstu esamība, pieejamība ir izšķiroša kultūrai, un, ja šo tekstu nav, kultūra nav un nevar būt tāda, kāda tā ir tad, ja šie teksti ir.

Cita lieta, kas vēl vairāk iekonservē esošo stāvokli, ir tas, ka angļu un citās lielajās valodās Lietuvā nav īpaši daudz, ko lasīt. Papētot bibliotēku katalogus, ir redzams, ka tas ir ļoti jau nu šķidrš siets (šajā gadījumā mūsu divdomīgais siets būtu rīks, kas palīdz satvert). Padomju desmitgadēs grāmatu fondi tika komplektēti, saskaņā ar jau minēto historiosofisko un ģeopolitis-ko shēmu, turklāt tika konsekventi ierobežota to grāmatu pieeja-mība, kuras bibliotēkās tomēr bija. Tagad grāmatas svešvalodās tiek krātas pilnīgi nepārdomāti, nesistemātiski, sporādiski. No jauna izveidojušos universitāšu bibliotēkas ir bezgala nabadzīgas, tie drīzāk ir nejauši grāmatu krājumi. Tomēr arī galveno biblio-tēku fondos ir lieli robi, atsevišķās jomās tie ir vienkārši grotes-ki. No šāda viedokļa Viļņa tagad ir daudz provinciālāka, nekā tas bija 19. gadsimtā—piemēram, bibliotēkās vēl aizvien tiek glabāti tolaik izdotie divvalodu antīkā laikmeta autoru izdevumi, bet jaunu, mūsdienu izdevumu, tajās jau vairs nav, tie ir nokļu-vuši ārpus mūsu redzesloka. Pat paši svarīgākie un aktuālākie humanitāro un sociālo zinātņu sacerējumi Lietuvas bibliotēkās gadās tikai izņēmuma gadījumos.

Šo sietu ievērojami blīvāku dara grāmatas krievu valodā, tostarp tulkojumi krievu valodā no daudzām citām valodām. Krievijā norisinās milzīgs tulkojumu bums, un krievu valoda pašlaik varētu būt ļoti nozīmīga pasaules kultūras starpniece.

Bet, tā kā krievu valoda, īpaši rakstu valoda, kā jau minēju, visai ātri atkāpjas, šiem bibliotēku fondiem nav nākotnes, tie drīz vien kļūs bezvērtīgi.

Finanšu sliekšnis neļauj attīstīties svešvalodu grāmatu tirdzniecībai, kaut ierobežoti darboties pieprasījuma un piedāvājuma mehānismam. Pat galvaspilsētā nav nevienas pieklājīgas svešvalodu grāmatnīcas, un, mēģinot grāmatu pasūtīt, uzreiz jūties kā Franča Kafkas *Pils* mērnieks K.

Tās ir vienkāršas un katram, kas kaut nedaudz interesējas, zināmas lietas, tomēr no Mišela Fuko un citiem saprotam, ka tās ir izšķirošas ziņu kopuma izkliedeī un publiskā diskursa veidam. Tās ir empīrisku faktu konstatācijas, bet šiem faktiem ir tādas sekas attiecībā uz apziņu, kuras jau uzskatāmas par transcendentālām: neizlasām tekstus, kurus lasa citi, un tādēļ neesam kopā ar tiem, kuri ir tos izlasījuši. Tas viss nosaka daļēju izolāciju, kas aizvien vēl turpinās—jau vairs ne kolbā, bet sietā—un dziļu, kaut ne uzreiz pamanāmu provinciālumu. Lietuviešu kultūras savdabība nepaplašinās, tās saturs vai garīgais apjoms nepalieldinās, bet modernisma un postmodernisma apstākļos tas nozīmē, ka stagnē. Plaukst, piemēram, pedagoģijas teorija, kas balstās tikai I Lietuvas Republikas perioda filosofu Staša Šalkauska un Antana Maceinas idejās. Savā laikā, radīdami teoriju, šie autori balstījās jaunākajā Rietumu literatūrā, bet tagad, kad pagājuši 70 gadi, viņu sacerējumi dažiem šķiet bezmaz vai vienīgais inspirāciju un teorētisko zināšanu avots. Tikai lietuviski lasošam cilvēkam pastāvīgi trūkst un diemžēl vienmēr trūks lasāmvielas. Taisnība, Lietuvā nekad nav tik intensīvi tulkots lietuviešu valodā, kā pašlaik. Tomēr viendabīgs tulkotās literatūras slānis neveidojas. Lietuviešu literatūra vienkārši ir pārāk maza un tāda paliks, daudzvalodība ir un būs nepieciešamība.

Siets un migla

Siets savā ziņā atgādina kolbu. Līdz šim runāju par lietuviešu literatūras neilgo vēsturi un ierobežotību/šaurību, kā arī par

piecdesmit gadu ilgās dzīves Padomju Savienības “sastāvā” sekām un turpinājumu, kurš ilgst, lūk, jau piecpadsmit gadus. Kas tad jauns šajos gados radies, kādas lietuviešu kultūras laika un telpas īpatnības izriet no jaunā veidošanās procesa apstākļiem? Šeit atklājas vēl viens/otrs sieta aspekts: šis filtrs ne tikai aiztur noteiktas lietas, bet arī laiž cauri—pa caurumiņiem spraucas visai spēcīga jaunumu straume, radot savdabīgas sekas.

Kad kultūras gaita ir vairāk vai mazāk vienmērīga, tās satura laika virzība kristalizējas tekstos visplašākajā šī vārda nozīmē, un tie viens zem otra sagulst slāņos. Nepārtraukta noteiktu slāņu augšana kļūst par to, kas tiek saukts par tradīciju, senatnes noslēpumiem, kuros grib iedziļināties; uz tiem balstās sarežģīta, daudzveidīga un pretrunīga kultūras identitāte, tās savdabība, dziļums.

Šī secīgā slāņošanās izveido arī pašas kultūras laika pamatstruktūru. Tā sauktajā pirmatnējā kultūrā, kur pārmaiņas nenotiek, sava laika vispār nav, precīzāk sakot, tas ir daudzkārtējs, katru reizi noliek atpakaļ paradigmas sākumā, to atkārtot, padara par tagadni. Protams, tāds pirmatnējs kultūras stāvoklis ir vairs tikai heirstiska abstrakcija, tā eksistenci nevar faktiski apstiprināt, atrast. Tomēr šī abstrakcija palīdz saprast, ka tikai, parādoties jaunajam, iepriekšējās lietas kļūst senas, tiek atvirzītas pagātnē: kamēr nav jaunā, nav arī senatnes, turpinās un atkārtojas tas pats. Piedzīdams un uzsākdams domāt, cilvēks atrod sevi jau esošu noteiktā vidē, atrod zināmu pašu par sevi pastāvošu nozīmju lauku, kurā viņš vairāk vai mazāk dabīgi attīstās, aizņemoties no apkārtējās vides savas domāšanas pieņēmumus un tajos balstoties. Reizēm savs laiks un sava vieta mēdz būt vienīgais saprotamais un tādēļ pats par sevi saprotams, neapšaubāms jēgas konteksts, bet viss cits šķiet kā dīvainības vai kaut kas svešs.

Modernajā kultūrā analīzes nolūkā tiek raktas šahtas, atklāti pagātnes slāņi, praktizēta retrospekcija, sava nozīmju lauka vēsture, arheoloģija un ģeoloģija, tradīcija izcelta dienas gaismā, apšaubīta, kritizēta un kontestuēta. Arī telpas aspektā ķeras pie analītiskas darbības, salīdzinošas kultūru vai pat

civilizāciju radītā analīzes. Darbojoties kritiska skatījuma ietvaros, var tikt atrastas plaisas sava nozīmju kontekstā, robežas un nepilnības, visbeidzot, pilnīga nepiemērotība, ar šo kontekstu var strīdēties, cīnīties, to noraidīt un radīt citu, alternatīvu esamībai. No pagātnes masīva arī nebūt netiek paņemts jebkas, bet notiek aktīva atlase—tā ir tagadni konstituējoša un nākotni nosakoša darbība. Aktīvais kultūras pirmsākums nosaka tās struktūras vēsturisko nesakarīgumu un pārtraukumus. Sevišķi no Apgaismības laikmeta Rietumu kultūras struktūra tiek aizvien no jauna pārskatīta, visādi kritizēta, kontestuēta, analizēta, dekonstruēta. Var pat teikt, ka modernajā laikmetā aktīvas skaidrošanas un pārskaidrošanas procedūras kļūst par galveno šīs kultūras tradīcijas dzīvīguma uzturēšanas veidu; ar atsevišķām tās struktūrām reizēm nav iespējams uzturēt nekādas citas attiecības, kā tikai reflektīvas un analītiskas.

Pašreizējo Lietuvas kultūras stāvokli lielā mērā nosaka tas, ka pēc ilgas mākslīgas izolācijas un audzēšanas speciālā vidē, pēkšņi ir atvēries nevis kāds viens, bet uzreiz daudz pasaules kultūras slāņu, kuri agrāk nebija pieejami. Vispār jau retrospektīvai vai komparatīvai uzmanībai pieejami teksti var pārcelties uz esamību un to mainīt—attālinājušās lietas atkal pietuvinās, svešas kļūst par savējām. Bet tagad Lietuvā daudzas no tām kļūst pieejamas vienlaicīgi, acumirkļi tiek aktualizēts milzums visatšķirīgāko un nesaskaņojamāko lietu. Vienlaicīgi notiek milzums uzplaukumu un atdzimšanu: gregorisko dziedājumu, homoseksualisma, klosteru, modernās mūzikas, pornogrāfijas, avangarda teātra un mākslas, hedonisma, spirituālisma, cinisma, fundamentālisma, anarhisma, sātānisma, multikulturāluma, ksenofobijas, masu kultūras, nihilisma un vēl daudz, daudz kā cita. Visdažādākie arhaiskie, klasiskie, eksotiskie, modernie un postmodernie teksti un tēli sasniedz mūs pirmo reizi un visi reizē.

Īpatnēji ir tas, ka šīs lietas, kuras agrāk bija nepieejamas, mūsu uzmanības laukā nenonāk no senāk ierastās, pa pusei neapzinātās, vismaz no sākuma pašas par sevi saprotamās mantojuma struktūras, tāpat bez saviem kontekstiem, ar kuriem tās ir saistītas, bez

milzuma apzinātu un neapzinātu pieņēmumu, kuros tie jau balstās un kurus norāda, ja tikai ir, kas skatās un saprot. Visas šīs (mums) jaunās lietas šķiet tīras un dispersas, it kā drupatu un putekļu veidā. Tās veido bezsvara vidi—miglu, kurai nav veida un kas neļauj orientēties pēc vismaz nosacīti pastāvīgām un vārdā nosaukamām vadlīnijām, neļauj noteikt identitātes un atšķirības. Varbūt ir jārūnā arī par jaunumu smaržām—tās ir bez formas, tās ieskauj un iesūcas, tām nav iespējams pretoties.

Miglā nevar būt runas ne par kādu arheoloģiju vai ģenealoģiju, jo te nav ne slāņu, ne mantojuma—tā saucamo mantošanas attiecību. Nav garīgu trajektoriju vai transformāciju, kustoties no vienas atpazīstamas vietas uz citu, nav ierastās pasaules, atpazīstamās topogrāfijas, nav vēsturiskā procesa, lūzumu un krīžu. Nevar izveidoties daudz maz definēti domāšanas virzieni vai vismaz intelektuālas un mākslinieciskas modes. Nav arī sava laika, precīzāk, viss kļūst nenoteikti vienlaicīgs. Zemē, kura pēc inerces tiek uzskatīta un saukta par katolisku, viena pēc otras tiek izdotas vairākas drastiskas Alfonsa de Sada un Žorža Bataija grāmatas, bet publikajā telpā neviens nekādi uz tām nereaģē, pat nepiemin, kaut tirāžas ir lielas un tās tiek izpirktas. Šķiet, ka par tādām lietām, kā, starp citu, arī par daudzām citām, nav ko teikt, tādēļ uz tām vienkārši skatās ar ieplestām acīm.

Kas tādas grāmatas lasa un kādus secinājumus izdara, ir grūti atminama mīkla. Vispār tekstu lasāmību un iedarbīgumu ir visai grūti pamanīt ar neapbruņotu aci. Šīs jomas zinātāji saka, ka Pētera Sloterdaika *Ciniskā prāta kritika* pirms pāris gadiem bija ļoti populāra sarunu tēma kafejnīcās. Bet šķiet, ka mūsu literatūrā nekad agrāk nebijusi tulkojumu bagātība nav radījusi vērā ņemamas izmaiņas. Tā atspoguļojas vairāk dekora līmenī, izdaiļojot savus tekstus ar krāšņiem mīklainiem citātiem. Konceptuāli uz tādu tekstu pamata dažkārt rodas bagāta, daudzveidīga un atšķirīga laikmetīgo humanitāro un sociālo zinātņu, tāpat arī filosofiskā literatūra. Bet kā šī literatūra tiek izmantota? Sīki, plakani burtiski izlasītu un kā pagādās saprastu tekstu gabaliņi tiek salikti savās mozaīkās. Ļoti atšķirīgas izcelsmes

un rakstura teorijas tiek saskaldītas sīkos segmentos tā, ka tie iegūst milzīgu literāru savienojamību—kļūst iespējams jebko savienot ar jebko un jebkādi runāt par jebko, bez pārstājas pārlecot no vienas loģiskās sistēmas uz otru. Tādēļ bagātīgi citētie un pārstāstītie teksti nestrīdas savā starpā, bet pieklājīgi plāpā jaunā tekstā katrs savā valodā bez jebkāda tulkojuma. Diemžēl reizē pazūd šo teoriju (atsevišķos gadījumos sarežģītu, grūti apgūstamu un ne jau tik viegli piemērojamu analītiskam darbam) iekšējā loģika un tādēļ—to heiristiskais spēks. Tāpat kā parastā folklorā, šī inteliģentu folklorā ir nekritiska un autoritāra: tiek citēts autoru komplekts, neapsverot un nepamatojot to robežas, nenodot, kas no kāda konteksta ir paņemts, kādu virzienu pārstāv un kāda ir tā analītiskā jauda. Līdzīgi notiek arī ar tādā metavalodā aprakstītām parādībām: tās tiek iepītas izmantojamās daudzkrāsainās terminoloģijas tīklos, bet vienlīdz viegli arī izslīd no tiem. Parādību analīzes stingrā šī vārda nozīmē nav; drīzāk viena vai otra tās vai citas parādības īpatnība tiek izmantota, lai eliptiski ilustrētu vienu vai otru nebūtisku un pienākumus neuzliekošu teorētisku tēzi.

Pirms pāris gadiem parādījās arheologa Iana Hodera grāmata *Pagātnes lasīšana*—Hoders raksta ļoti blīvā laikmetīgo humanitāro un sociālo zinātņu metodoloģiju kontekstā un savu pozīciju raksturo kā postprocesuālo arheoloģiju. Priekšvārdā viņš norāda, ka atšķirīgos diskusiju kontekstos tās pašas idejas iegūst atšķirīgas nozīmes; tam pašam būtu jānotiek ar viņa grāmatu Lietuvā. Tas mudina domāt par to, kāds, taisnību sakot, ir mūsu arheoloģijas teorētiskais konteksts?

Teikšu, ka reizēm tas ir arhaisks, tiek argumentēts tā, ka nevar celt apakšzemes garāžu tādēļ, ka zeme tajā vietā esot svēta. Grieķi zemes svētuma jautājumu atrisināja Perikla laikos, saskaņojot to ar racionālas pragmatiskas darbības—mērīšanas, strādāšanas un juridiskās regulēšanas—problemātiku. Lietuvā tas aizvien vēl ir sāpīgs jautājums. Tas nozīmē, ka šajā gadījumā mūsu pašu laiks ir arhaika vai, precīzāk, pseidoarhaika, jo, “starp mums runājot”, tas Svētums—tā ir tikai retoriska imitācija,

pseidosvētums. Bet tāds aizstājējs traucē domāt par īstenību. Protams, tās ir tikai visplašākajai preses atklātībai domātas runas. Arheologi profesionāli runā pavisam citādi. Viņi apstiprina, ka “baltu etnoģenēzes modeļi ir teorētiski, to pamatošanai vai noliegšanai trūkst argumentu, kas būtu pamatoti ar pozitīvisma virziena zinātniskiem pētījumiem⁵”. Kas tiek izdarīts, atsakoties no teorētiskiem modeļiem uz tā pamata, ka tos nevar pamatot ar argumentiem, kas uzskatāmi par vienīgajiem leģitimējošajiem? Lūk, tie vienkārši tiek atmesti. Tā Lietuvas vēstures daudzsejumu izdevuma viss pirmais sējums nokļūst arheologu rokās, kuri, protams, arī sevi uzskata par vienīgajiem “pozitīvisma virziena” pētītājiem. Viņi atstāj sev tiesības lemt arī par valodniecības kompetenci (to atmetot), bet mitoloģiju vispār atstāj malā, acīmredzot uzskatot par kaut ko līdzīgu pašiem mītiem. Viņiem nav nekādas daļas, ka šodien “pozitīvisma virziena” pētījums ir anahronisms, ka kaut kur citur neviens sevi par pozitīvisma pārstāvi neuzskatītu un nesauktu.

Tad kāda bija atbilde Ianam Hoderam mūsu kontekstā? Kā parasti, nekāda. Kāda nozīme mums vispār ir rakstītam vārdam, kādā mērā rakstītais, grāmatas vārds konstruktīvi ietekmē mūsu domāšanu —ir atklāts jautājums. Teorētiska diskursa jomā raksturīgākā atbilde—stindzinošs klusums.

Visbeidzot kļūst grūti pateikt, kādā tagadnē (svētuma, pozitīvisma vai kā cita) mēs no tiesas dzīvojam, kas ir mūsu kultūras tagadne un vai tāda tagadne vispār ir. Protams, šajā gadījumā runāju par savu laiku un savu tagadni, kas tiek konstituēta ar savām spējām un centieniem domāt un just šeit un tagad, jo kalendārā un pulksteņa tagadne mums vienmēr ir garantēta, neatkarīgi no spējām un pūlēm. Ne pārāk sen uz Viļņas universitāti atbraukušais itāliešu semiotiķis Paolo Fabri jautāja, ko mēs darām ar studentiem. Teicu, ka vadu Žana Pola Sartra semināru, kurā iztīrājam intersubjektivitātes tematiku. Fabri uzmanīgi uz

5. Džiugas, Brazaitis. Ankstyvasis metalų laikotarpis // *Lietuvos istorija*, sēj. 1. *Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis*. Atb. red. Algirdas Girininkas. Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 317.

mani paskatījās: “O, jā, pēdējā laikā Sartrs atkal kļūst moderns”. Moderns! Pēdējā laikā! Atkal! Par to visu man nebija nekādas saprašanas, vienkārši nolēmu, ka filoloģijas maģistrantiem nepieciešamas dažas Sartra lietas humanitāro zinātņu problemātikas dziļākai izpratnei: lēmums bez jebkādas saiknes ar starptautisko kontekstu. Tādā tagadnē mēs runājamies un it kā saprotamies ar citiem. Pasaule sāk runāt uzreiz daudzās dažādās, atšķirīgās un pretrunīgās balsīs, bet samulsušais lietuvietis apklust pat tad, kad netīšām ietrāpa taktī.

Šo kultūras momenta nenoteiktību vai nepiederību jebkādai tagadnei var nosaukt par anahroniju. Skaidrs, tā ir labvēlīga anahronismiem ierastajā šī vārda nozīmē, visvisādiem nelaikā dzimušajiem. Teiksim, pēc Albēra Kamī grāmatu uzrakstīšanas laikabiedriem pagājušais Rietumu kultūras laiks ir Kamī skaidrošanas un pār-skaidrošanas, viņa iepīšanas intertekstualitātē un gandrīz vai izšķīdināšanas tajā laiks. Šī pīne veido un uztur apziņas arheoloģijas un atdzimšanas iespējas. Ja šīs intertekstualitātes un paša satura laika nav, Kamī paliek tāds, kāds ir bijis. Tagad, kad ir izdots liels viņa eseju krājums, mūsu studenti referātos par viņu raksta apmēram to pašu, ko es pats domāju pirms dažiem gadu desmitiem. Tas nozīmē, ka šeit eksistenciālā Kamī lasīšanas laiks vēl nav pagājis, bet tagadējie studenti ir kļuvuši par viņa laikabiedriem. Taču uzskatīt to par kavēšanos, atpalikšanu var tikai kalendārā laika kontekstā. Panākt šajā nozīmē nozīmētu vienkārši lasīt tikai tos tekstus, kuri tiek rakstīti tagad. Daži tā arī dara. Bet tagadne izaug no pagātnē esošām saknēm. “Ielēkt” rietumu tagadnē bez tām nozīmē būvēt pat ne uz smiltīm, kā teikts Bībelē, bet mākoņos, kā saka Lukiāns, citādi sakot—ahroniski un atopiski.

Bet šeit jāuzdod kritisks jautājums sev pašam: varbūt tāda ir plurālistiskā, multikulturālā un postmodernā tagadnes eksistence vispār, varbūt minēto ierasto tradicionālo vai moderno slāņu jau nekur vai gandrīz nekur vairs nav? Es tam piekristu: viss ož pēc postmodernisma. Mēs tiešām esam tālu aizgājuši nevis pa ceļiem, taciņām, bet paralēli, pēc acumēra, caur krūmiem. Un

aizgājām masveidā, kaut arī bez ietekmēm, bez lasīšanas, darbojoties nevis domām, bet “apstākļiem”, kā teiktu Delēzs.

Vēl domāju, ka postkomunistiskās zemēs postmodernisms ietiecas daudz dziļāk nekā Rietumos. Dažos aspektos esam daudz radikālāki, vispirms—daudz destruktīvāki un pārgalvīgāki. Likvidējot kolbai raksturīgo mākslīgo telpas un laika kultūras artikulāciju, vēsturiskās un ģeopolitiskās shēmas, visdažādākās un pretrunīgākās orientācijas vairumā gadījumu rodas bez jebkādiem tiem raksturīgiem kontekstiem, priekšnoteikumiem un norādēm. Saskaramies ar bijušo polemiku pēdām, ar kaut kur kaut kad notikušu intelektuālo cīņu frontes līnijām, bet, tā kā jau “pēc laika”, kā patīk teikt Alģim Mickūnam, tad saprotam visu to kā abstraktus ornamentus vai versifikāciju, ko nosaka tikai radošo spēku izteiksmes un kas zeļ nevis noteiktā vidē, bet neredzamā, “nekādā” fonā, bez jebkādiem *te un tagad, tur un tad* formulējumiem. Šie daudzveidīgie jaunumi nebalstās daudzveidīgā tradicionālās un modernās tradīcijas struktūrā, kuru, kā minēju, tikai atkal no jauna nostiprina retrospekciju, komparatīvistiku un kritiku, kas dekonstruē un rekonstruē interpretācijas, jo tādas struktūras vienkārši nav. Polimorfie jaunumi ir dzīvi atdarinājumā. Nevar notikt pamatu meklēšana, nevar būt aktīvu analītisku pūļu, jo viss karājas gaisā un ir bez svara. Miglā nav iespējama pat destruktīvas tehnikas izmantošana, cīņa, dialektika, jo, būdamas bez atbalstiem, nenoturas nekādas tēzes. Šeit atklājas, ka pat apziņas arheoloģija Fuko lietotajā nozīmē patiesībā ir normatīva disciplīna: miglu nevar rakt, bet tikai to aizgaiņāt, pūst. Mums vajadzētu īpašu metodoloģiju: nozīmes drupaču un miglāja sastāva mikroanalīzi, pulverhermeneitiku. Nu un jāmeklē saistviela un saites, kas palīdzētu atjaunot izkaisītos izteikumus kritiskas apspriešanas un atbildības laukā.

Citur diskursiem ir cilme, tātad arī savs izcelsmes skaidrojums—ģealoģija, Lietuvā tie zaudē savu cilmi un nonāk cita tipa—atdarināšanas—spēlē. Gana bieži tas ir diskurss, kas atgādina bezjēdzīgu retorikas imitāciju—itin kā latīņu orācijas etnogrāfu aprakstītās tradicionālās lauku kāzās. Jaunumi tiek pārņemti,

balstoties uz lieliski apgūtām atdarināšanas iemaņām un īpašiem gatavu elementu *ars combinatoria*. Lūk, Deridā tekstos redzam kondensētu rūpīgu darbu ar dažādiem tekstiem un ļoti individuālu meistarību. Bet tas pilnīgi izkrīt pārstāstot un atkārtojot viņa tekstus, reproducējot itin kā teorētisku pozīciju un principus, bet patiesībā—tikai ideoloģiju un patosu. Skenēšana, “papagailiska” iegaumēšana un atkārtošana, “griez” un “ielīmē” operācijas šeit ir gandrīz vai vissvarīgākās. Ar tām turklāt pietiek, lai būtu iespējams veikt zināmas elementu transformācijas: radīt kolāžu, pastīšu, stilizēt, ironizēt etc.

Nepārspējami postmodernajā pirmā otrās Lietuvas Republikas prezidenta Aļģirda Brazauska inaugurācijas ceremonijā it kā pagāniskie rituāli Ģedimina kalnā tika savienoti ar katolikajiem šī kalna piekāvē esošajā Katedrālē, kuros aktīvi piedalījās augstākie Baznīcas hierarhi, tā iesaistoties spēlē, iekļaujot sevi vienā saimē ar “senās baltu ticības”, kura līdz šai dienai tā arī nav iekļauta valsts (“tradicionālo”) reliģiju sarakstā, “kulta kalpiem”. Pēc tam inaugurējamais prezidents vēl meditēja Katedrāles pagrabos pie valdnieku kapiem. Brazausks! Vai varbūt tajā brīdī viņam pirmo reizi prātā ienāca doma piecelt klāt pie “īstās” Katedrāles māņu Valdnieku pili?⁶ No tā vien ir redzams, ka domāšanas ahronija un atopija mūsos ir tik liela, kāda kaut cik hierarhiskāk un tradicionālāk domājošās zemēs ir pilnīgi neiespējama. Pat stilistiski.

Iekšējā struktūra: kāres sieta

Kad šo inaugurācijas piemēru minēju salīdzinošo civilizāciju analītiķim Vītautam Kavolim, nešķita, ka viņš būtu nopietni noraizējies. Starp citu, viņš bija visistākais multikulturālists, varbūt pat zināmā mērā tāds kā multikulturālisma puritānis: varbūt nekādi iezemieši viņam nekad nešķita jocīgi, bet vienmēr vērti visnopietnākās uzmanības. Kavolis uzskatīja, ka

6. Sk. etiādi: Apie pamēklinę būtį svetur ir čionai // Sverdiolas, Arūnas. *Apie pamēklinę būtį ir kiti etiudai*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 89–109.

plurālistiskā no visa kā sastāvošā migla varētu būt daudzsološa, lai no šīs “pirmatnējās putras” varētu rasties kas patiešām jauns un savs. Patiesībā situācija, kad nav vai ir vairs tikai ļoti nedaudz pašu par sevi saprotamu lietu un šo lietu pašu par sevi saprotamu savienojumu, iespējams, ir labvēlīga radīšanai vai, piesardzīgāk runājot, ir ļoti nepieciešama radīšanai: tie brīvie elementi prasās būt apdomāti un saistīti neierastos un nebijušos jēgpilnos kopumos.

Bet man šķiet, ka par nopietnu šķērslī tādai radīšanai kļūst tas, ka šeit saskaramies vēl ar vienu laikmetīgās lietuviešu kultūras telpas īpatnību, kuras nosaukšanai izvēlējos medus kāres metaforu. Mūsu kultūras telpa ir veidota it kā no šūnām—sīkām slēgtām telpām, kuras viena no otras nodalītas ar sienām. Tās sienas ir plāniņas, membrānas veida, bet tās nepavisam nav trauslas, jo tās nosaka ne ārpusē, bet iekšienē, īpatnība—pašas domāšanas un darbības veida īpatnības. Šajā nozīmē kāres metafora ir nedaudz neprecīza, jo te nav no ārpusē uzliktu, uzspiestu robežu, bet tikai iekšējo spēku robežas. Kāres vai kokona telpa nosaka īsto kultūras institūciju struktūru; pat pašas mazākās un jaunākās mūsu universitātes ir līdzīgākas stihiski augoši koraļļu rifiem, nekā organismiem ar mērķtiecīgu struktūru—tās ir nodaļu un nodaļiņu puduri. Akadēmiskie institūti ir tieši tādas pašas nodaļu nodaļiņu kolonijas. Atbilstoša ir viņu zinātnisko darbu projektēšana un plānošana: nomināli kopīgu “cepuru” atrašana pēc iespējas atsevišķai darbībai, tēmu sagrašanās, citus neievērojot, ne ar vienu nekoordinējot spēkus un pūles.

Domu un pat vienkārši zināšanu apmaiņa, kura, var teikt, ir atkarīga no kultūras būtības, visvairāk notiek kāres šūnu iekšienē. Dažādās Viļņas universitātes struktūrvienībās plaukst vismaz trīs semiotikas, katra no tām balstās uz citiem pieņēmumiem, kurus nekad nav mēģināts kopīgi apspriest. Katra katedra cenšas pati sev sagatavot maiņu, bez konkursa atrodot kandidātus: to kvalitāte ir otršķirīga lieta, svarīgi, lai tie būtu savējie. Katra universitāte cenšas nodibināt savu zinātnisko žurnālu, kurš mēdz būt universālas tematikas un tādēļ vispār nav interesants nevienam, tas

nespēj apvienot vairāku augstskolu un zinātnisko institūtu spēkus un izlaist augstāka līmeņa priekšmetu žurnālus. Speciāla rakstura filosofiskus rakstus drukā vismaz pusducis akadēmisku žurnālu, bet nav neviena filosofijas žurnāla. Pusdzīvi kultūras nedēļas laikraksti atšķiras cits no cita nevis ar orientācijām vai pozīcijām, bet tieši ar pliku savas atsevišķās esamības faktu. Kādēļ jaunākās mākslas entuziasts un estēts, kuram, kā tiek teikts, nav nekā svēta, raksta nedēļas laikrakstā, kur katrā numurā ievieto Evaņģēlija komentārus, bet ne kādā citā? Domāju, ka tikai tādēļ, ka jau agrāk tajā ir rakstījis vai ka tur strādā viņa draugi. Bet varbūt tiem komentāriem viņš pat nepievērš uzmanību.

Kāres veida kultūras telpas struktūra nosaka, ka nav publiskas, atklātas diskusiju telpas, kurā saskartos atšķirīgi viedokļi, tiktu uzklauti pretargumenti un uz tiem tiktu atbildēts arī sev, tā virzot apspriežamās lietas uz priekšu. Savā starpā parasti nesatiekas un nesadarbojas nevis viedokļu nesaderības dēļ, bet vienaldzības dēļ vai pat tāpēc, ka viens par otra eksistenci nemaz nezina. Kāres telpā ir slikta akustika, nav rezonanses, tādēļ neviena balss te nesagaida atbildi. Pati publiskā diskursa eksistence ir vairāk nekā problemātiska. Mūsu apstākļos nepieciešams kaut kas līdzīgs empīriskai intertekstualitātes jēdziena interpretācijai, jo izrādās, ka tas nav aprakstošs, bet normatīvs jēdziens noteiktas īstenības aspektā—viena otram jēgu dodošu tekstu tīkla var vienkārši nebūt. Nenotiek teorētiskas apspriešanas, tā saucamās sarunas par nozīmēm, pat paši svarīgākie jautājumi paliek neizvirzīti, nenoformulēti, neapspriesti. Pat līdzīgie “tāpat kā citur” teksti patiesībā atveras pavisam citādi: tie nav radušies no diskursa konteksta, pie tāda konteksta neapelē un tajā neiekļūst, jo tekstu mijiedarbības radīta poliloga un atbilstošas iztēlotās kopienas vienkārši nav. Tādēļ trūkst teorētiskā vārdu krājuma, idiomu, kopīgu vietu, pašu par sevi saprotamu lietu, ir tikai vai gandrīz tikai atsevišķas, katram savas, solipsiskas un idiosinkrātiskas vietas.

Tādēļ katru darbu nākas sākt no pašiem sākumiem, no pirmsākumu apspriešanas un teksta elementāras izlasīšanas

nodrošināšanas. Nākas būt vai nu par apgaismotāju, didaktiķi, vai savā kaisles pilnajā dziesmā aizmirsušos medni, bet precīzāk sakot, gan vienu, gan otru. Visu tālo, kaut kur esošo intertekstualitāti nākas pārņemt pašam, pārrādīt sevī, Žaka Deridā noliegtajā dvēselē, bet tikai pēc tam—savā tekstā, apelējot pie šķietama, fiktīva lasītāja. Kad priekšmetu jomu kaut cik aptverošā tekstu tīkla nav, katrs teksts, kas parādās, šķiet daļēji vai gandrīz pilnīgi bezjēdzīgs, reizēm vienkārši kā tīrs pārpratoms. Tieši tādēļ ik reizi asi izvirzās jautājums: vai tikko izdota tulkota grāmata ir tieši tā vajadzīgākā? Vai nevajadzēja vispirms izdot kaut ko citu? Kad intertekstualitāte “ir”, teksti veido blīvu tīklu, kas spēj pacelt un noturēt zināmas problemātikas svaru. Tur, kur tekstus atbalstoša tematiska un problemātiska toposa nav, melnē caurumi, bet jebkādas norādes tajos virzienos paliek enigmātiskas, manierīgas un tukšas.

Atliek tikai sarunas diskurss šauros pulciņos. Kāres šūnu iekšienē savstarpējā uzmanība un saprašana ir nesalīdzināmi lielāka, bet ideju apspriešanas, ja tās notiek, skar daudz smalkākas detaļas un nianšes. No šī viedokļa Platons ar mums būtu apmierināts—rakstām tikai dzīvās viens otra dvēselēs, citādu rakstām materiālu neatzīstam. Šim diskursam raksturīga pavisam cita spēja uzturēt un attīstīt gan problemātiku, gan idiomātiku. Bet tas ir galēji lokāls, tādā pilnīgi atbilst mūsu kultūras telpas un laika īpatnībām, bet tā rezultāti atbilstoši—tas ir pilnīgi vietējais, pat punktveida zināšanas, kas rada tikai privātu valodu vai, labākajā gadījumā, draudžu izlokšnes.

Nelaieme tā, ka tādu apspriešanu mērogs ir ļoti niecīgs, bet dažkārt atklātībā nākošas idejas nemaz nav dzīvotspējīgas. Tad sieniņas sargā kāres kultūras grupiņas no sāpīgas un iznīcinošas sadursmes ar citiem un svešajiem, bet tādi ir gandrīz visi, izņemot vienu otru tuvāko savējo. Idejas nevar izplatīties šīs telpas struktūras dēļ: jau tuvākajā šūniņā, aiz sienas, vairs nav dzirdams, kas tiek runāts, lūk, šeit. Kad dominē tāda struktūra, publiskā telpa nevar izveidoties. Publiskās lietas nevar publiski apspriest, tas nozīmē, ka to nemaz nav, ir tikai privātas lietas, kas

izplatās privātajā telpā. Kultūras dzīve, cik par to tādos apstākļos vispār var runāt, izplatās nevis atklātībā, bet dvēselē un privātumā. Sakari šūniņas iekšienē ir pilnīgi personīgi, psiholoģiski, tiem nav abstraktāku, kopīgāku pamatu, tie nevar tikt paplašināti, balstoties uz tādiem pamatiem. Kaut nedaudz nopietnākas runas paliek privātas, atklātība rada diskomforta sajūtu, tur ir nepatīkami, visi tādi nevēlami, ar kuriem nav vērts pat mēģināt sarunāties. Sliktākais, ka tur nevar cerēt izdzirdēt neko, kas tev būtu patiešām svarīgi. Taču tas nenozīmē, ka kāres veida kultūras telpas uzbūve ir atkarīga no psiholoģiskiem iemesliem. Tieši otrādi—visas atbilstošās psiholoģiskās kolīzijas ir atkarīgas no telpas, kurā tās attīstās, īpašībām.

Plurālisms neapšaubāmi pastāv, domāšana notiek, balstoties uz visdažādākajiem pieņēmumiem. Bet šis plurālisms ir visai savdabīgs: tēmas, kā jau minēts, bieži ir ļoti jaunas, tām nav pamatu un vēstures, bet vienlaicīgi—tās netiek apspriestas kopējā telpā, tādēļ nekādi negrib kļūt kopīgas, nostiprināties. Grūti nosaukt situāciju par plurālistisku īstajā šī vārda nozīmē, ja kopīgi jautājumi un pieņēmumi, uz kuriem balstās, netiek izcelti dienas gaismā, netiek uzdoti un paliek neapspriesti. Publiskās diskusijas parasti ir virspusējas, bet pašas pozīcijas paliek neapspriestas; tās drīzāk ir monologu sērijas, partneri visbiežāk nevis savā starpā runājas par lietām, bet vērtē un atmasko viens otra izteikumu motīvus. Runa nav par to, ka katrs paliek pie sava viedokļa (tas nemaz nebūtu tik slikti), bet, ka šo viedokļu pamati nav skaidri un tādēļ nevar rasties kopīga sarunas joma, starppersonu vidē nevar iezīmēties un izkristalizēties apspriežamais priekšmets—svarīgākais saskaņas vai vismaz jau saprašanās pamats. Domāšanas veidu aspektā mijiedarbība nenotiek, tādēļ pastāvīgi rodas iespaids, ka gandrīz viss, kas tiek teikts, tiek teikts it kā “ne par tēmu”.

Kāres veida uzbūves dēļ katrai atsevišķai šūnai kļūst raksturīgas telpas un laika īpašības, kuras pieskaitītju kultūras radītām lietām vispār: katrai no tām ir pašai savs telpaiks, kas nesakrīt ar citu, tāpat ar saviem centriem un nomalēm, savu pašas tagadni, pagātni un nākotni—savdabīga Leibnica monadoloģijas

karikatūra. Dispersajam sabiedriskās apziņas saturam galu galā atbilst tāda pati dispersa kultūras telpas un laika struktūra: policentrisms un polihronisms kļūst smalkāks un sasniedz galējību—atopijas un anahronijas līmeni.

Starp citu, kāres šūnas ir savdabīgs substrāts vai, precīzāk sakot, šķiedrviela, no kuras radīts viss, elementāra publiskā ķermeņa uzbūve. Citas, augstāku līmeņu šī ķermeņa artikulācijas: iestādes, kopienas, vara, plašsaziņas līdzekļi un citas, kuras, protams, vajadzētu aplūkot speciāli, balstās nevis kādā *materia prima*, kas tiek veidota tādos pašos pirmatnējos, tīros projektos, bet šajā materiālā, kam jau ir zināma struktūra. To visu darbība balstās šo elementāro struktūru darbībā.

Laikmetīgās kultūras publiskumu, tās atklāto telpu vispirms it kā vajadzētu veidot kopīgiem kultūras žurnāliem un nedēļas laikrakstiem, televīzijas un radio raidījumiem, tāpat akadēmiski humanitāro un sociālo zinātņu un mākslu žurnāliem un grāmatām. Bet kaut kāda iemesla dēļ tā nav: kultūras plašsaziņas līdzekļi ir autiski, tie it kā nekādi nereaģē uz to, kas notiek “sirdīs un prātos”. Šie izdevumi un raidījumi ir pašmērķīgi un imitējoši, tie ir radīti un tiek uzturēti vispirms tāpēc, lai būtu, ar mērķi radīt tos pašus, bet ne kaut ko izdarīt ar to palīdzību, ne tam, lai publiski tiktu izplatīti noteikti ziņojumi. Plašsaziņas līdzekļi nerada kultūras publisko telpu, drīzāk padodas kāres telpas loģikai: tā pati nav nekas cits kā kāres šūnu grupa ar visām tās aplūkotajām un neaplūkotajām īpašībām.

Masu plašsaziņas līdzekļus šajā savā etīdē varu vispār atstāt nomaļus, jo tie gandrīz pastāvīgi ignorē “augsto” kultūru, labākajā gadījumā nogriežot plāniņu tās šķēlīti: tiem viss ir pārāk elitārs. Masu kultūra lieliski zeļ šo plašsaziņas līdzekļu publiskajā telpā un gandrīz vai pilnīgi to aizpilda, bet loma, ko tā izpilda, dažos aspektos līdzīga Padomju Lietuvas laiku ideoloģiskā pildījuma lomai. Protams, liela atšķirība ir tā, ka tagad plašsaziņas līdzekļu saturu veido vairs ne institucionāli piespiedu kārtā noteiktais pildījums, bet pieprasījuma un piedāvājuma mehānismu regulēts, saldskābs knupītis. Tādēļ

plašsaziņas līdzekļi ir izturīgi pret jebkādiem pārmētiem un triumfējoši.⁷ Šajā patēriņā un tīksmināšanās kontekstā nonāk viss cits, piemēram, katoliskā svētuma ideoloģija, kas atsevišķos aspektos ieņem marksistiskās “zinātniskās” vietas: muļķīgas diktoru balsis publiski atkārto tās vārdus un apgalvojumus bez jebkādas pārliecības, ātri runājot, kā itin visiem pašas par sevi saprotamas un atzīstamas lietas.

Dažas kāres šūnas veido sakarus ar tālumu, ar centriem, par kuru perifērijām tās sevi ir sajutušas. Tā Viļņas universitātes A. J. Greima semiotikas studiju centrs biedrojas ar Greima skolniekiem Francijā un citur, bet tās pašas universitātes Reliģijas studiju centrs—ar Rietumu teoloģijas profesoriem. Universitātē šos studiju centrus daudzus gadus vienoja un šķīra siena (tiešajā šī vārda nozīmē: to telpas atradās blakus), un, kaut arī viņi izmantoja to pašu telefona numuru, visā savā eksistēšanas laikā ne reizi nebija sanākuši uz kādu kopīgu apspriešanu. Bet Dzimumu studiju centrs bija apmeties vēl tālāk, aiz vēl vienas sienas... Tagad, kad šie centri ir pārvietoti uz dažādām vietām, nav pat ko cerēt uz viņu satikšanos.

Sieta un kāres eksistenci pavada pastāvīgas un vispārīgas sūdzības, ka ir maz gudru, apdāvinātu, izpratošu cilvēku, ka nav ar ko parunāties, kam klausīties, ko palasīt. Kaut arī augstskolas it kā strādā, nekādi neizveidojas kritiskā *litterati* masa. Ļoti populāras un aizvien vēl paplašinās valodu studijas, tiek mācītas agrāk par eksotiskām uzskatītas valodas, bet ļoti grūti atrast, kas varētu kompetenti iztulkot sarežģītākus tekstus pat no pašām nozīmīgākajām valodām. Nākas radīt mākslīgu konglomerātu-tulkotāju: viens cilvēks māc valodu, no kuras tiek tulkots, cits saprot lietu, par kuru runā teksts, trešais—lietuviešu valodu. “Kopīgiem spēkiem”, precīzāk, kontrolējot viens otru un kompensējot viens otra trūkumus, viņi ar lielām grūtībām izdara to, ko neviens no viņiem pietiekami nesaprot, nevar novērtēt un par ko nevar uzņemties atbildību.

7. Sk. etiādi: Lėkštutėlė lėkštelė. Keli dabartinės Lietuvos viešosios erdvės ypatumai // Sverdiolas, Arūnas. *Apie pamėklinę bėti ir kiti etiūdai*. Vilnius: Baltos lankos, 2006.

Kārei līdzīgās kultūras telpas šūnas ir pārāk mazas, lai tajās varētu notikt vairošanās procesi, veidoties kādas zinātnes, mākslas vai filosofijas skolas, uzkrāties un, pats svarīgākais, reproducēties potenciāls, izveidoties dinamiska tradīcija, kaut kas, kas varbūt šķīstu agrīns un zaļš, bet briestu, rastos savdabība, sava telpa un laiks, senais un jaunais, pagātne, tagadne un nākotne. Tagad taču lietuviešu kultūra ir it kā puse Noasa šķirsta, kurā katras sugas būtnu vairs ir tikai pa vienai un tādēļ, neskatoties uz acīm redzamo un aizvien pieaugošo daudzveidību, nav iespējams auglīgums. Šaurās šūniņās savu solipsistisko medu vāc vien savādnieki, kas kaut kā ir iemanījušies dzemdēt paši sevi un ar ilgām lūkojas uz referentajām grupām tur tālumā, aiz trejdeviņām jūrām, kur leknās pļavās intersubjektīvi, intertekstuāli, interdisciplināri, multikulturāli, neiztulkojami, bet līksmi (*jouissance*) san hermeneitiķu, dekonstruktoru, poststrukturālistu un postmoderno feministu spieti.

Vaižgants — *Juozas Tumas-Vaižgantas*
Toms Sodeika — *Tomas Sodeika*
Violeta Kelertiene — *Violeta Kelertienė*
Džordžs Orvels — *George Orwell*
Vincs Mīkolaitis-Putins — *Vincas Mykolaitis-Putinas*
Kazis Daukšs — *Kazys Daukšas*
Mīkols Gaidelis — *Mykolas Gaidelis*
Markss — *Karl Marx*
Ļeņins — *Владимир Ильич Ленин*
Aristotelis — *Ἀριστοτέλης, Aristotelēs*
Martins Mažvīds — *Martynas Mažvydas*
Francs Kafka — *Franz Kafka*
Mišels Fuko — *Michel Foucault*
Stasis Šalkauskis — *Stasys Šalkauskis*
Antans Maceiens — *Antanas Maceina*
Alfonss de Sads — *Marquis de Sade*
Žoržs Bataijs — *Georges Bataille*
Pēteris Sloterdaiks — *Peter Sloterdijk*
Jans Hoders — *Ian Hodder*
Perikls — *Περικλῆς*
Paolo Fabri — *Paolo Fabbri*
Žans Pols Sartrs — *Jean Paul Sartre*
Albērs Kamī — *Albert Camus*
Lukiāns — *Λουκιανὸς Σαμοσατεύς; Lucianus Samosatensis*
Delēzs — *Gilles Deleuze*
Alģis Mickūns — *Algis Mickūnas*
Deridā — *Jacques Derrida*
Alģirds Brazauskas — *Algirdas Mykolas Brazauskas*
Gedimīna kalns — *Gedimino kalnas*
Vītauts Kavolis — *Vytautas Kavolis*
Platons — *Πλάτων, Plátōn*
Leibnics — *Gottfried Wilhem Leibniz*
A.J. Greims — *Algirdas Julius Greimas*

Arūns Sverdžols: “Kāres, migla un siets. Lietuviešu laikmetīgās kultūras telpaika īpatnības”

(Arūnas Sverdiolas: “Korys, migla ir rėtis. Dabartinės lietuvių kultūros erdvėlaikio ypatybės”

Raksta tulkojums no: Sverdiolas, Arūnas. *Apie pamėklinę būti ir kiti etiudai*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 89–109.)

Izdots izstādes “90-tie” ietvaros *kim?* Laikmetīgās mākslas centrā. Kuratore Virginija Januškevičute, sadarbībā ar The Baltic Notebooks of Anthony Blunt. Darbu autori: Aurēlija Maknīte, Darjus Mikšis, Valds Ozarinskis un 1985. gada betona tēlniecības simpozija dalībnieki (Ksenija Jaroševaite, Ķēstutis Musteiķis, Mindaugs Navaks, Naglis Nasvītis, Vlads Urbanavičs, Mindaugs Šnips). Foto dokumentācija: Gintauts Trimaks un Raimonds Urbakavičs. Izstādes arhitekts: Valds Ozarinskis, grafiskais dizains: Goda Budvītīte.

Izstādes norise 2012. gada 29. marts – 6. maijs.

Izdevējs: *kim?* Laikmetīgās mākslas centrs
Izdevuma redaktore: Virginija Januškevičūte, Zane Onckule
Tulkojumu sērijas redaktore: Egija Inzule
No lietuviešu valodas tulkoja: Ieva Rozentāle
Korektūra: Anda Baklāne, Ilze Jakuša-Kreituse
Dizains: HIT

Iespiests tipogrāfijā “Apgāds Krasts” uz
Munken Print Cream 80 g/m²
Munken Pure 240 g/m² papīra; vāku tonis: Latvijas pelēkais.
Tulkojums tapis pateicoties Valsts kultūrkapitāla fonda un
Antalis AS atbalstam

kim? 2012

Maskavas iela 12/1, Rīga, LV-1050
kim@kim.lv
www.kim.lv

ISBN 978-9934-8200-5-2

Virginija Januškevičūtė — *Virginija Januskevičiūtė*
Aurėlija Maknītė — *Aurelija Maknytė*
Darius Mikšis — *Darius Mikšys*
Valds Ozarinskis — *Valdas Ozarinskas*
Ksenija Jaroševaite — *Ksenija Jaroševaitė*
Kęstutis Musteikis — *Kęstutis Musteikis*
Mindaugs Navaks — *Mindaugas Navakas*
Naglis Nasvītis — *Naglis Nasvytis*
Vlads Urbanavičs — *Vladas Urbanavičius*
Mindaugs Šnips — *Mindaugas Šnipas*
Gintauts Trimaks — *Gintautas Trimakas*
Raimonds Urbakavičs — *Raimondas Urbakavičius*
Goda Budvītītė — *Goda Budvytytė*